

KİTÂB-I RÜSTEMNÂME-İ TÜRKÎ'DE DEV MOTİFLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Evaluation on Glant Motifs in Kitâb-ı Rüstename-i Türkî

Assoc. Prof. Zubaida SHADKAM**

Dr. Selenay KOŞUMCU***

ÖZ

Türk dünyasında araştırmacılar tarafından bilinen *Rüstennâmeler* İran edebiyatının Farsça söylenmiş ve yazılmış anlatı örnekleridir. Bu örneklerden *Kitâb-ı Rüstennâme-i Türkî* Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser üzerinde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada Kazakistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi (Gılım Ordası) Nadir ve Yazma Eserler Bölümünde bulunan Arap harfli tek nüsha üzerinde bir inceleme yapılarak muhtevaı bakımından oldukça zengin olan eserin özgün yönlerinin belirlenerek anlatılması amaçlanmaktadır. Türklerin geçmişten günümüze sahip oldukları dini inançları, geniş bir coğrafyada varlık gösterirken karşılaştıkları toplulukların dini inançları ve kültürlerinden gelen unsurları harmanladıkları ve ortaya çıkardıkları mitolojik öğeler masallarda, efsanelerde, destanlarda kendini gösterir. Yazının henüz bulunmadığı dönemlerdeki sözlü edebiyat ürünleri arasında önemli bir yeri olan destanlar ulusların hayatında büyük yankılar uyandıran tarihî, toplumsal olayların anlatıldığı kültürel unsurlarla bezenmiş, kahramanları ve varlıklarının olağanüstülükleriyle mitolojik özellik kazanmış uzun manzum veya mensur eserlerdir. Türk dünyasının geniş sahasında İran edebiyatının en önemli manzum eserlerinden biri olan *Şehnâme*, eski İran efsaneleri üzerine kurulu bir destan örneğidir. Firdevsi tarih öncesi zamanlardan başlayarak eski İran krallarını anlatırken ana tema *Rostam (Rüstem)*, *Esfandiâr* ve *Afrâsiyâb* gibi kahramanlar ve kötü karakterler etrafında şekillenir. İran edebiyatında *Şehnâme*'de bahsi geçen kahramanların olağanüstülüklerinin anlatıldığı başka eserlere de rastlamak mümkündür. *Kitâb-ı Rüstennâme-i Türkî* de bu anlatı örneklerinden biridir. Adını *Şehnâme*'nin efsanevi kahramanı *Zâl oğlu Rüstem*'den alır. *Nakkal* (hikâyeciler-anlatıcılar) tarafından anlatılan kahramanlık hikâyelerinde Rüstem'in kahramanlıklarının yanı sıra olağanüstü özellikleri ile varlıklar da yerini alır. Varlıklar bu eserde dünya mitolojilerinde olduğu gibi, *iyi-kötü*, *güzel-çirkin*, *güçlü-güçsüz*, *bilinen-bilinmeyen* gibi karşıtlıklarla nitelenir. Rüstem'in doğumunda Zâl'a kanadındaki bir tüyü kopararak yardım eden *Simurg*'dan başlamak üzere, hızla büyüyüp süten kesildikten hemen sonra ekme ve et yemeye başlaması, birçok yetişkinden bile çok yemek yemesi, çok küçük yaşta olmasına rağmen boyunun çok uzun olması, güçlü kuvvetli bir pehlivanı andıran cüssesi, korkusuzluğu, fillerle mücadelesi, devleri tek başına öldürmesi gibi pek çok kahramanlığı *Rüstennâme*'de yerini alır. Diğer bir husus Rüstem'in olağanüstü özelliklere sahip koruyucu giysisi *babr-ı beyân*'dır. *Şehnâme*'de giysi adı olarak yer almış ancak *Rüstem'in Babr-ı Beyân*'la *Savaşması* hikâyesinden ve galibiyetinden sonra kendisine ondan zırh yapmasından bahsedilmemiştir. Son olarak da *Şehnâme*'nin başka nüshalarında yer almayan pek çok araştırmacı tarafından *Firdevsi*'den sonra el yazma nüshalara eklendiği düşünülen *Kok-e Kuhzad ile Rüstem'in Savaşı* konusu üzerinde durulmaya değerdir. Başlı başına bir araştırma konusu olan ana karakter Rüstem'le ilgili bu hususlar detaylarıyla başka bir çalışmada ele alınacaktır. Karakterleri bakımından kötü, insanoğlu için tehdit unsuru olan, iri ve çirkin olarak tasvir edilen devletlerden bazıları *Şehnâme*'de yer almazken bu *Rüstennâmede* mevcuttur. Bu çalışmada Türk destan geleneğinde sıkça rastlanan *dev* motifinin konu edinilen eserdeki yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Babr-ı beyân, devler, Kitâb-ı Rüstennâme-i Türkî, Kok-e Kuhzad, Rüstem.

ABSTRACT

Rüstennâmes, which are known by researchers in the Turkish world, are the examples of Persian literature. Kitâb-ı Rüstennâme-i Türkî has been translated into Turkish from these examples. No study was found on the work. It is aimed to determine and explain the original aspects of the work, which is very rich in terms of content. For this reason, a single copy with Arabic letters in the Rare and Manuscripts Department of the Library of the Kazakh Academy of Sciences (Ghilim Ordası) has been studied. The religious beliefs of Turks

* Geliş tarihi: 11 Ocak 2022 - Kabul tarihi: 29 Kasım 2022

Shadkam, Zubaida, Koşumcu, Selenay. "Kitâb-ı Rüstennâme-i Türkî'de Dev Motifleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Millî Folklor* 137 (Bahar 2023): 98-110

** Al-Farabi Kazakh National University, Almaty/Kazakhstan, zubaida.shadkam@kaznu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2080-3671.

*** Al-Farabi Kazakh National University, Almaty/Kazakhstan, selenai.baloglu@kaznu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0002-7969-9664.

from past to the present, the religious beliefs of communities they encountered as making their presence felt in a wide geography, and the mythological elements that they blended and revealed from their cultures show themselves in tales, legends and epics. Epics, having an important place among the oral literature products in the period when writing was not yet invented, are long verse or prose works that have gained a mythological feature with their heroes and the extraordinariness of their existence, adorned with cultural elements in which historical and social events are told that have great repercussions in the lives of nations. Turkish mythology is very rich in terms of epics. Shahnameh, one of the most important poetic works of Iranian literature in the wide field of the Turkish world, is an example of an epic based on ancient Iranian legends. Starting from prehistoric times, Ferdowsi's main theme is shaped around heroes and criminals such as Rostam (Rüstem), Esfandiâr and Afrâsiyâb. It is possible to come across other works in Iranian literature that describe the extraordinariness of the heroes mentioned in the Shahnameh. Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türki is one of the examples of this narrative. It takes its name from the legendary hero of Shahnameh, Rüstem, son of Zâl. In the heroic stories told by Nakkal (storytellers-narrators), besides Rüstem's heroism, beings with their extraordinary characteristics also take their place. In this work, as in world mythologies, beings are characterized by contrasts such as good-bad, beautiful-ugly, strong-weak, known-unknown. Starting with Simurg, who helped Zâl at the birth of Rüstem by plucking a feather from his wing, he started to eat bread and meat right after he grew up quickly and was weaned, he ate more food than many adults, he was very tall despite being very young, he was strong and strong. Many of his miracles, such as his size resembling a wrestler, his fearlessness, his struggle with elephants, and his killing giants all by himself, take their place in Rüstemnâme. Another issue is the babr-e beyân, Rüstem's protective clothing with extraordinary features. It is mentioned as a name of clothing in the Shahnameh, but the story of Rüstem's War with Babr-e Beyân and his making himself armor after his victory is not mentioned. Finally, it is worth dwelling on the subject of the Battle of Kok-e Kuhzad and Rüstem, which is thought to have been added to the manuscripts after Firdevsi by many researchers, who are not included in other copies of the Shahnameh. These issues about the main character Rüstem, which is a research topic in itself, will be discussed in detail in another study. While some of the giants, who are described as bad in terms of their characters, threatening to human beings, large and ugly, are not in the Shahnameh, they are in this Rüstemnâme. In this study, the reflections of the giant motif, which is frequently encountered in the Turkish epic tradition, in the subject work will be evaluated.

Keywords

Babr-ı beyân, giants, Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türki, Kok-e Kuhzad, Rüstem.

Giriş

Rüstemnâmeler, İran halkı arasında çok sevilen, *nakkal* tarafından anlatılan mensur, hamasi ve epik destan üslûbundaki halk edebiyatı ürünleridir. Şehnâme hikâyelerini anlatırken nakkal, Bahman hikâyesinin sonuna kadar sınırlandırmış, Şehnâme'nin tarihî hikâyelerini ele almamıştır. Bu yol izlenmesine rağmen yine de Şehnâmedeki Kiyumers'ten Azerbarzin'e, Faramerz'in oğlu Behman destanlarına ve diğer kahramanların hikâyelerine değinen usta ve maharetli bir nakkalın altı ay boyunca her gece anlatmasıyla ancak bitirebilmesi mümkün olmuştur. Sözlü bir gelenekle aktarılan bu rivayetlerden bazıları yazıya geçirilmiştir. Bu el yazma nüshalara "*Tumar*/طومار" denilmiştir. Tumarlarda yer alan İran epik destanları değişikliğe uğrayarak günümüze ulaşmıştır.

Çalışmamızda esas alınan *Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türki*, adını İran edebiyatının tanınmış eserlerinden biri olan Firdevsî *Şehnâme*'sinin en önemli kahramanı Rüstem'den alır. İran edebiyatında bazen *Haftilaşkar* bazen *Tumar* ama daha çok *Rüstemnâme* olarak bilinen *Rüstem-i Destan* Rüstem'in Afrâsiyâb ve ordusuyla, devler, cadılar ve ejderhalar ile savaşlarını, korkusuzluğunu, cesaretini ve kahramanlıklarını anlatır.

Divân şiir ve nesrinde Cem *bezm*, Rüstem de *rezm* simgesidir. Gücü, yiğitliği ve destanı ile anılır (Zavotçu 2013: 615). Dünya pehlivanı, ünlü İran efsanelerinin en büyük kahramanı Rüstem, yine İran millî kahramanı ak saçlı Zâl'in Kâbil şahının kızı Rûdâbe ile evliliğinden dünyaya gelmiştir. Annesi *Rûdâbe*, dedesi *Sâm*, eşinin adı *Tehmine* ve kızının adı da *Bânûgoşesb*'tir. Doğumu da yaşantısı gibi olağanüstü ve şaşırtıcıdır. Her şeye çare bulan Simurg'un yardımıyla dünyaya gelmiş ve yaşitlarından daha hızlı büyü-yüp gelişerek kısa süre sonra yiğitlere yaraşır bir vücuda ve güce kavuşmuştur (Cengiz 2017: 33-43).

Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî, Kiyumers'in hikâyesi yerine Zâl'in ve oğlu Rüstem'in doğumuyla başlayıp Afrâsiyâb'ın akıbeti ile sonlanan Farsça hamasi destan *tumar*larından tercüme edilen bir taşbaskı nüshadır (Afshari 1998). Elimizde bulunan nüshası dışında kurşun baskı nüshaları da mevcuttur. Kitabın başlangıcından itibaren nakkalın rivayetleri süslemeler ve abartılarla anlatmış oldukları göze çarpmaktadır.

İran medeniyetinin sözlü ve yazılı edebiyatında önemli bir yere sahip olan Firdevsî'nin *Şehnâme*si ve *Rüstemnâme* hikâyeleri İran ile komşu diğer ülkelerin de kültürünü, sözlü ve yazılı edebiyatını etkilemiştir. Özellikle *Şehnâme*'nin temel konusu İran-Turan arasında yaşanan olaylar ve yapılan savaşların varlığı Türklerin de ilgisini çekmektedir. Bu yüzden Türk halk edebiyatında Rüstem ile Afrâsiyâb hikâyeleri Orta Asya'dan Balkanlara kadar yayılmaktadır. Bunun bir kanıtı da Kazakistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi (Ğılım Ordası) Nadir ve Yazma Eserler Bölümünde 7924 numarada kayıtlı bulunan Abdülmuttalib ibn Abdürrezzak tarafından tercüme edilen 150 varaklı *Rüstemnâme-i Türkî* kitabıdır. Amacımız bu eserdeki dev motifini ele alarak incelemek, özgün hikâye örneklerini tespit etmek ve bilim dünyasına tanıtmaktır.

Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî

Kitabın Tahrân'da Farsçadan Türkçeye (Azerbaycan-Oğuz Türkçesi) kitapçı Hacı Ali Ağa adına Abdülmuttalib ibn Abdürrezzak tarafından tercüme edildiği ve Ali Asgar Mirza tarafından çoğaltıldığı bilirse de tercümanı ve müstensihî hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Farsça örneklerinde *Rüstemnâme* olarak bilinen eser, Türkçeye çevrilmesi sebebiyle *Rüstemnâme-i Türkî* adını almıştır. Dili anlaşılır ve sadedir, diğer destanlarda olduğu gibi nesirler arasında beyitler göze çarpmaktadır. Dil özellikleri bakımından Oğuz unsurları hâkim görünmekle birlikte Kıpçak Türkçesi izlerine rastlamak da mümkündür. Kazakistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi (Ğılım Ordası) Nadir ve Yazma Eserler El Yazmalar Bölümünde 532 eski kayıt numarası, 7924 arşiv numarasında kayıtlıdır. Telif tarihi bilinmeyen bu eserin istinsah tarihi H 1331- M 1913'tür. Her sayfada 20 satır olmak üzere toplam 150 varaktır ve eser 210 x 160 – 180 x 127 mm. ebatlarındadır. Yer yer harekelendirilmiş nesih ile kaleme alınmış, taşbaskı (litografi) nüshadır. İnce parşömen kâğıda basılmıştır.

İran edebiyatının başyapıtı olan *Şehnâme*'nin ana konusu İran ve Turan savaşları, bu savaşlarda İran ordusunun en önemli şahsiyeti ve başkahramanı Rüstem'dir. Elimizdeki nüsha Rüstem'in doğumundan başlayarak kahramanlıklarının ve maceralarının anlatıldığı bir *Rüstemnâme* örneğidir. Diğer *Rüstemnâmeler*de olduğu gibi bu nüshada da Rüstem'in İran topraklarının baş düşmanı *Afrâsiyâb* ve ordusuyla savaşları; devler, ejderhalar ve canavarlarla mücadeleleri anlatılmaktadır. Turan Hakanı *Afrâsiyâb* ile savaşları anlatılırken *Afrâsiyâb*'ın babası *Peşeng*, oğlu *Şeyde*, kızı *Ferengiz*, veziri *Piran*, komutanlarından *Aşkbuş*, *Barman* gibi birçok Turan bahadırı ve kahramanlarından, *Şengen*, *Saklab*, *Buhara*, *Avaze Dej* (Permude'nin kalesi) gibi Türk şehirlerinden ve kalelerinden bahsedilmesi bu nüshayı ayrıcalıklı kılmaktadır.

Devler /Dîvler¹

Kötülük ve şerri temsil eden devler insanoğlunun hayal ürünüdür. Buna rağmen onların hem insanî hem insanî olmayan sıfatları ve özellikleri vardır. Devlerin insanî olmayan özellikleri, insanın fiziki gücünün yetmediği, gerçekleştiremeyeceği hayalleri yansıtan özellikleridir. Bunlardan en önemlileri tabiatları topraktan olmayıp ateş, su ve rüzgârdan olmaları, istedikleri zaman istedikleri mekânda bulunabilmeleri, istedikleri görünüme bürünebilmeleridir. Her dilde konuşabilir, gelecekte ve kâdenden haber verebilir, bütün sırlara hâkim ya da gizli definelerden haberdar olabilirler, güçleri ile istedikleri kişiye yardım edebilir veya bunları kötüye kullanarak başkalarına zarar da verebilirler. Daha

pek çok sıra dışı özellikleriyle devler *doğaüstü* varlıklar olarak adlandırılmış, *Edward Tylor* (1832-1917), *J. George Frazer* (1854-1941), *Claude Levi Strauss* (1908-2009) gibi etnografların da mitolojik araştırmalarına konu olmuşlardır.

Doğaüstü varlıklar ile ilgili rivayetler ilk olarak sözlü, çok uzun zaman sonra halk hikayeleri, efsaneler, masallar ve destanlar gibi sözlü kültür ürünlerinde yerini alır. Etnograflar tarafından *peri*, *dev*, *heyula* gibi varlıklar peri masalları başlığı altında bir *janr* (tür) olarak incelenir. Masallarda olağanüstü varlıkların araştırılması, sınıflandırılması geçen yüzyıl etnograflarından *V. Propp* (1895-1970), *T. Todorov* (1939-2017) ve *J.R.Tolkien* (1892-1973)'in ilgisini çekmiş ve araştırmalar neticesinde çeşitli medeniyetlerin, kültürlerin mitolojik inançların, başlangıçları ve tarihî seyirleri hakkında pek çok bilgi elde etmek mümkündür.

İran'da olağanüstü varlıkları konu alan birçok tarihî metin bulunmaktadır. Bu metinler '*Acā'ibnâme* olarak bilinip sınıflandırılmaktadır. *Ömer bin Câhiz*'in yedi ciltten oluşan *El-Hayvân* (233/848) adlı eseri buna örnektir. Bu eserin altıncı cildinde cin, dev, peri gibi varlıklar tanıtarak İran ve Arap inançları anlatılır. *Muhammed bin Eyyup Taberi*'nin (1371 Hicri-Kameri) kaleme aldığı *Tuḥfet'ül-Ġarāib* adlı eserinde ve (1345 Hicri-Kameri) *Ahmed et-Tüsî*'nin kaleme aldığı '*Acā'ibü'l-Maḥlûkât* adlı eserinde de bu konuda geniş bilgiler verdiği görülmektedir. Özellikle '*Acā'ibü'l-Maḥlûkât*'ta dev ve heyulaları anlatılmasının yanında onları gördüğünü iddia eden insanların şaşırtıcı hikâyelerine de yer verilmesi bakımından ilginçtir. *Zekeriyâ bin Muhammed el-Kazvînî* de Tüsî'nin (1344 Hicri-Kameri) '*Acā'ibü'l-Maḥlûkât ve Ġarā'b'ül-Mevcüdât*' adlı eserini yazmıştır.

Dev, Anlamındaki Değişim ve Dönüşüm

Ehrimen², Zerdüştlük inanisinde, kötülük ve karanlıkları temsil eder. Zerdüştlüğün ifade ettiği mutlak ikicilikte, iyilik ilkesi ya da tanrısı olan *Ahura Mazda* ile sürekli bir mücadele ya da savaş hâli içinde bulunan kötülük ilkesi ya da tanrısıdır. Mohammad Barzegar Khalegi dev için: 1. şeytan, iblis, ehrimen, 2. kocaman, korkunç uzun boylu efsanevi varlık, ifrit, 3. cin 4. Ari kavminin tanrılarında biri ki günümüzde Hindistan'da hâlâ gökyüzü tanrılarında en büyüğü olarak bilinir ve adı *devlerin hayali mabudu*'dur, demıştır (Khalegi 1379: 77). Yine *Fars Mitolojisi Sözlüğü*nde, Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Avesta*'da *daeva*, klasik Hint dilinde *dêvâ*, Pehlevicede *dev* olarak geçen *dîv* sözcüğünün Tanrı anlamına geldiği ifade edilir (Yıldırım 2008: 249). Antik İran'da resmî din olan Zerdüştlükten önce devler kutsal varlıklar sayılıp diğer tanrıların yanında yer alırlardı ve onlara da tapınılırdı. Zerdüştlük dini ile bu inanç değişmeye başladı ve devler tanrı katından aşağı indirilip kötülük ve şerrin temsilcisi ya da *ehrimen* tarafından yaratıldıklarına inanıldı. Zerdüştlükte kötülük tanrısı olduklarına inanılana kadar güneş, ışık ve aydınlık tanrısı olarak anılmış sonrasında *Avesta*'da devler kötü tanrı olarak ehriman adıyla, insanları kötülüğe sürükleyen, yoldan çıkaran cadılar ve perilerle birlikte anılmıştır. Hindistan geleneğinde ve inancında devler hâlâ tanrı mevkiindedir ve Sanskritçede dev/dîv (deva) ışık, güneş tanrısıdır. Zerdüştlük inancında devler düşmanları koruyan ve himaye eden varlıklar olarak görülmeye başladıktan sonra halk arasında devlerin kötülük dünyasının gücünü temsil ettiği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Devler ehrimene katılıp öfke tanrısının yanında yer almışlardır. Neticede ışık ve aydınlık tanrısı olarak görülen devler, çirkinliği ve karanlığı temsil eden kötülük yapan varlıklar hâline dönüşmüşlerdir (Purdavuud 1374:13). Nimet Yıldırım'a göre *dîv* sözcüğü İranlılar dışında tüm Hint-Avrupa halklarının gelenek ve inanışlarında eski özelliklerini günümüze kadar korur. Hintlilere göre *Dêvâ* sözcüğü Yunan tanrısı *Zeus*, Latince *Deus*, Fransızca *Dieu* sözcükleriyle aynı

kökenden gelen bir söz olarak, günümüzde de *Tanrı* karşılığıyla eski anlama sahiptir (Yıldırım 2008: 249).

Fars kültüründe kötülük ve azgınlıkta ileri giden, içerisinde insanların ve cinlerin de bulunduğu iyiliğin karşısında yer alan tüm yaratıklar *dîv* olarak nitelendirilir. Bu sözcük “cin, cinlerin bir türü ve şeytan” anlamlarında da kullanılır ve onlar gibi ateşten yaratıldığına inanılırdı. Devlerin görevi insanları aldatarak yoldan çıkarmaktı (Yıldırım 2008: 252).

Eski inançlarına bağlı ve Ariler ile yeni bir din olan Mazdisna’ya karşı direnen topluluk için bu adlandırma yapılmıştır. Mazdisna dini devleri kötü varlıklar olarak görüyor onlara tapmayı yasaklıyordu. İran’da yaşayan yerli halk buna karşı gelince Ariler tarafından *dev* olarak anılmaya başlamışlardı (Ebrahimi 1392: 64).

İran folklorunda olağanüstü varlık olarak bilinen devlerin kötücül adlandırmaları *Şehnâme*’den kaynaklanmaktadır. Devler; şeytan, ehrimen, iblis, cin, al gibi isimlerle birlikte anılırlar. Özellikle *Dîv-i Sefîd* anlatılırken olağanüstü özelliklerini daima zarar vermek üzerine kullandığı anlatılır. Yaklaşık 30 dilde okuma-yazma bildikleri ve habercilik yaptıkları, iyi şarkı söyledikleri, gökyüzünde gezinmek, mimarlık, inşaatçılık gibi becerilere sahip oldukları söylenir. Garip görünümü, iri ve korkunç varlıklar olarak betimlenir (Goli 1386:154-155).

Antik İran döneminde şerri ve kötülüğü temsil eden devler bazı değişiklikler ile İslami dönemde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Hamasi edebiyatta kötü varlıklar olarak görülen devler, hamasî-dini destanlarda daha güçlü tasvirlerle şeytan veya insan nefsi olarak karşımıza çıkmaktadır (Mohammadi 2021: 245).

Türk Mitolojisinde Dev

Dev kelimesinin kökeni ve anlamı ile ilgili sözlük, ansiklopedi ve kitaplarda önemli açıklamalar bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde *dev* olarak kullanılan sözcük, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğünde, Azerbaycan Türkçesinde *dîv*, Kazak Türkçesinde *däv*, Kırgız Türkçesinde *dõ*, Özbek Türkçesinde *dev*, Tatar Türkçesinde *diyü*, Türkmen Türkçesinde *döv* ve Uygur Türkçesinde *deva* şeklindedir (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1991: 168-169).

Kazak Türkçesinde Farsça kökenli dev sözcüğünden iki farklı dev ortaya çıkmış gibidir: *dëu* ve *diu*. Eski Kıpçaklara dayanan bir *dëu* ve onun edebi dilde kullanılmış şekli olan *diu*’dan söz edilebilir. Mashkhur Zhusup *dîwana* demonolojisini kötülüğün sahibi olarak değil, onun şeyhi gibi kullanmaktadır. C. Aytmatov “Akbişik” romanında *dîwana*’yı iyilik iyisi olarak tasvir etmiştir. Genel olarak *diu* tek başına, kötü karakter olarak tasvir edilirken *dîwana* fonetik değişimleriyle çeşitli anlamlar kazanır. Örneğin Kazaklarda *diuana*’nın kötü anlamı unutulmuştur. Bunun sebebi –ana ekinin ana (anne) kavramını çağrıştırmaması olabilir. Günümüz Kazak edebiyatında *diuana*; peri, perişte (melek) gibi olumlu kavramlara dönüşmüştür (Mashkhur 2008: 10). R. Abilhamitkızı da Kazak masallarındaki devlerin korkunç ve kötü işler yapan tek gözlü, tüylü, iri yapılı yaratıklar olmalarına rağmen şapşallık ve aptallıklarıyla da kendisinden çok zayıf kişilere bile yenik düşüp onların hizmetine girdiklerinden (Kanbak Şal’ın devi iddiada yenmesi ve onu hizmetçisi yapması gibi) bahsederek Kazak masallarında *dev*’in çok da kötü ve kanlı bir güç olarak tasvir edilmediğinden bahsetmektedir (Abilhamitkızı 2013).

Destanın sembolik muhtevasında pek çok olağanüstü varlığın yer aldığı görülür. Bunlar içerisinde devlerin özel bir yeri vardır. Çünkü devler, destanın kurgusuna doğrudan etki eden, olayların ağına yön veren, zıtlıkların bütünlüğü prensibi dâhilinde muhtevanın zenginliğine katkıda bulunan sembolik ve mitolojik bir değerdir (Özdemir 2019: 237). Türk destan geleneği dev motifi bakımından oldukça zengindir. Destanlardaki

devler Türk mitolojisinden izler taşır. Kötü huylu devlerin yanında iyi huylu devlere de rastlanır. Bu devler destan kahramanına ve yakınlarına mücadelelerinde yardımcı olurlar. Bir de huyu kötüyken iyi huylu deve dönüşenler vardır. Bunlar ya destan kahramanının gücünden kudretinden etkilenir ya da korkudan değişirler. Her koşulda bu yolla destan kahramanı üstünlüğünü kanıtlamış olur. Fiziksel özellikleri bakımından iri olmaları ve insanlar için tehlike arz etmeleri en belirgin özelliklerindedir (Şahin 2020: 22-23).

Bazı dev motifleri bütün Türklerde ortaktır ve çok eski çağlarda bile mevcuttur. Ön Asya Türklerindeki devleri Bahaeddin Ögel iki bölümde toplamıştır: 1. Demonlar, kötü ruhlar ve bazen de şeytanlardır. Bunlar çeşitli donlara girerler. 2. Devler dünyada bulunan yaratıkların, normal boy ve büyüklüklerinin çok üstünde düşünülmüş ruhlardır. Sıra dışı boy ve büyüklükteki dev ölçüleri Türk anlatılarında her zaman geçerli değildir. Çünkü devler her türlü dona girebilir ister büyür isterlerse küçülebilirler, başka varlıkların yerine geçebilir ya da normal bir insan görünümüne bürünebilirler (Ögel 2010: 561-564). Masallarda da destanlarda da devlerin mitolojide geçen Erlik³ veya kötü ruhlar olduğu söylenebilir. Örneğin Radloff'un derlediği mitolojik açıdan oldukça zengin malzemeye sahip olan *Altay Yaratılış Destanında*, Tanrı'nın insanlara baş olarak yarattığı Mandı Şire, Şeytan'a karşı savaşır fakat yenilir. Tanrı'nın güç vermesiyle Mandı Şire Şeytan'ı yener (Ögel 1998: 459-461). Görüldüğü gibi burada geçen Erlik kahraman karşısında çaresiz duruma düşmüştür. Masallarda dev öldürülürken Erlik hiçbir zaman öldürülmez. Üstelik devler bir kerede öldürülmelidir yoksa daha da güçlenerek ölümsüz olurlar. Bu yönleriyle de devler Erlik'i anımsatırlar. Devlerin kötülüğün sembolü oluşu ve insanlara eziyet etmeleri, onların Altay Türklerince ifade edilen *kara nâme* yani kötü bir ruh ya da Erlik olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca devlerin Kaf Dağı'nda yaşamaları ve buraya herkesin gidememesi, sonsuz olan acayip yaratıkların burada bulunması gibi özellikleri devlerin mekânları ile Erlik mekânının benzerliğini gözler önüne sermektedir. Yine de olumsuzun temsilcisi olmalarına rağmen zaman zaman kendilerinin, çocuklarının ve kadınlarının insanlara yardımcı oldukları görülür (Bakırcı 2014: 43).

Kısaca genel özelliklerine değinilen *Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî*'den ve pek çok tarihî metinden hareketle evrensel mitoloji unsuru olan dev motifinin Türk ve İran kültür coğrafyasındaki değişimi incelenmeye değerdir.

Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî'de Dev

Şehnâmelerde yer almayan ancak *Rüstemnâmelerde*, *Tumarlarda* ve *Haftileşkerlerde* karşımıza çıkan dev karakterlerinden bazıları elimizdeki *Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî* nüshasında mevcuttur.

Afgan dev: İnsanlara dev yakıştırması yapılması destanlar için olağan bir durumdur. Efsanevi varlıkların karıştığı camiler, kiliseler, saraylar, surlar, köprüler vb. büyük imar işlerinin konu edindiği pek çok efsane vardır (Boratav 2012: 81). Ancak bu tür anlatımlarda metnimizdeki aksine devler kötü karakterleriyle değil büyük yapıların sanatsal ustaları olarak bahsedilir. Oğuz adı da (Eski Türkçede: Oğuz Han) Anadolu ve Azerbaycan aktarımlarında devlerin cinsiyetinden olan destansı kişilerle eşit görülmüştür. Fiziksel özellikleri için iri yapılı, kesilmemiş el ve ayak tırnaklı, bıyıklı ve sakallı, korkutucu görünümü ifadeleri yer alır (Boratav 2012: 109).

Afgan dev de aslında insandır. Zenci devin ordusunun komutanıdır. Kötü özellikleri ve huyundan dolayı insan olmasına rağmen dev sıfatı verilmiştir. İnsan şeklindeki dev, savaşçı bir asker olarak tasvir edilir. İran şehzadelerinden Bijen tarafından savaşta öldürülür (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 70b).

Gavas dev: Devler sahip oldukları olağanüstü cüsseden cesaret alan çoğunlukla korkusuz varlıklardır. Bu güçlerini olağanüstü özellikleri, *don değiştirme* de denilen kılık

değiştirme yetenekleri sayesinde düşmanlarını yenmek için kullanırlar (Özdemir 2019: 238). Ancak ne kadar güçlü olursa olsun kahraman daima ona galip gelir ve devî yok etmeyi başarır:

Sohrab'ın ölümünden sonra çok üzgün olan Rüstem çöle, dağa bayıra baş koyar ve İran kuzeyinde bir il olan Gilan'a varır. Orada bir Hristiyan papazın kızına âşık olur ve onunla evlenir. Kırk gün sonra eşine pahalı bir inci verir. Eğer erkek çocuk dünyaya getirirse inciyi onun pazusuna bağlamasını, kız çocuk dünyaya getirirse onun saçına takmasını söyleyerek yanından ayrılır, avlanmak için Demir denizinin kenarına gider. Orada korkunç ve çirkin olan bu devî görür. Dev Rüstem'i görünce kaçıp gider. Rüstem onun peşinden gitse de yetişemez. Sonunda bir çeşmeye varır ve Rahş'tan inip dinlenirken aynı dev birdenbire ortaya çıkar ve Rahş'ı koltuğuna alıp onu denize fırlatarak gözden kaybolur. Rüstem denizde yüzmeye çalışırken girdaba yakalanan Rahş'ın çırpınışlarını görür. Rahş'a kement atıp onu çekip kurtarmak ister. Ancak dev tekrar ortaya çıkar, Rüstem'i de kaldırıp denize fırlatır ve bağırarak: "Ey Rüstem devlerin intikamını aldım, seni öyle bir yere attım ki kurtulamazsın!" der. Rüstem ve Rahş bir gece bir gündüz girdaptan kurtulmak için çabalar ancak başaramazlar. Ümitsizliğe kapılan Rüstem Allah'a kalpten dua eder. Bir müddet sonra deniz kenarında balıkçılar görünür ki onlar da deniz ortasında bir karartıyı fark edip dikkat kesilirler. İpler atıp onları kurtarırlar. Rüstem onlara kendini tanıtır ve devin Gavas dev olduğunu öğrenir. Rahş'a binip devin peşine düşer Magreb denizine doğru yol alır. Gavas dev yolda elinde zincir bağlamış bir ağaçla birdenbire karşısında belirir ve haykırır: "Sen ne biçim adamsın? Ne denizde boğulursun ne Şemşad ağacı altında ezilirsin!" diyerek elindeki ağacı Rüstem'in başına indirmek için harekete geçer. Rüstem kalkanı ile kendini korur ve kızgın aslan gibi gürleyerek Sam'ın kılıcı ile onu ikiye ayırıp öldürür (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 49b-50a).

Sorhab dev: Türk halk anlatılarında devlerin bedenleri, çeşitli renklerle ilişkilidir. Aynı zamanda renklerin devlere isim olduğu görülür. Devler kara, ak/beyaz, kırmızı, sarı ve mavi (gök) renkleriyle betimlenen fiziki yapıda belirir. Bunların her birinin önemli mitolojik ve sembolik özellikleri bulunmakta, devlerin bu imgeler ile uygun tarzda yaşadıkları anlaşılmaktadır (Özdemir 2019: 287). *Sorhab dev* de adını kırmızı renginden alır. Farsçada al yanak anlamına gelen bu kelime bu deve ayağındaki kırmızı halhal sebebiyle verilmiştir.

Tüm olağanüstü vasıflarına, büyük cüsselerine ve üstün güçlerine rağmen devler korkak yaratıklardır (Özdemir 2019: 290). Kahramanın karşısında yenilgiye uğrayıp öleceklerini hissettiklerinde ona yalvarmaya başlar, af dilerler:

Berzu ile Sorhab Dev'in Savaşması hikâyesinde, Rüstem'in torunu Berzu, atını sürerken iri boynuzları birbirine geçmiş bir dev başı görür kırmızı halhal ayaklarıyla ateşin kenarında oturan bu dev ile konuşmaya başlar. Dev atası Fulad devin emriyle İran'a geldiğini Rüstem'i ya da onların çocuklarını öldürmek istediğini söyleyince Berzu öfkelenir. Dev Berzu'nun kemerinden tutar Berzu devin pençesinden, güreşmeye başlarlar. Berzu, devin elinden kurtulur ve havaya kaldırıp onu kuvvetle yere çalar. Dev aman diler, "Eğer beni öldürürsen buradan çıkış yolunu bulamazsın benim canımı bağışla!" der. Yemin etmesini ister. Berzu yemin eder ve Sorhab devin canını bağışlar. Dev, Berzu'ya nereye gitmek istediğini sorar. Berzu, Padişah Keyhüsrev'in ve Rüstem'in yanına gitmek istediğini söylese de dev sözünde durmaz ve bu isteğin tam tersini yaparak onu düşman memleketine götürür. Berzu kendini koca bir dağın tepesinde bulur ve buranın Afrasiyab'ın toprağı olan Harezem şehri olduğunu anlar. Kandırıldığını gören Berzu kılıcıyla Sorhab'ın kafasını keser ve öldürür (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 78b-79a).

Resim 1. Sorhab Dev⁴

Şabestan dev: Devlerle çarpışan kahraman geri döndüğünde milletine devin sonunu müjdelere. Bunun delili olarak ondan birtakım nişanlar alınır. Kahramanın gölgesiyle yüzleştiği anlamına da gelen bu nişanlar, devin kulağı, başı veya herhangi bir parçası olabilir (Özdemir 2019: 336).

Ulad devin çobanı, bekçisidir. Afgan dev gibi aslında bir insandır. Kötü devlere hizmet ettiği için düşman yanında yer alan insanlara dev sıfatı verilmiştir. Bu dev de o insanlardan biridir.

Rüstem'in atı olan Rahş'ını çalmak ister. Bunun üzerinde Rüstem onu yakalar ve kulağını kesip Ulad deve gönderir (Kitâb-ı Rüsternâme-i Türkî: 8b).

Tılsım dev: Devlerin fiziksel güçlerinin yanında sihir ve büyü ile yakından ilgileri, onları doğüstü olaylar ile ilişkileri onları önemli bir yere konumlandırmaktadır. Halk anlatılarında devler çoğu zaman sihri, kötülüklerinin eylemi olarak kullanır. Çünkü sihir ve büyü lanetlenmiş bir iştir (Özdemir 2019: 110).

Tılsım dev, sihir ve büyü ile İran komutanlarını tuzağa düşürmesiyle bilinir. Feridun ve askerlerini bu devin elinden kurtaran Rüstem'in torunu Berzu sonunda Tılsım dev'i öldürür (Kitâb-ı Rüsternâme-i Türkî: 116b-117a).

Resim 2. Tılsım Dev-Berzu'nun Tılsım Dev'i Öldürmesi⁵

Rüstem'in kahramanlık hikâyelerinin önemli bir bölümü devlerle olan mücadelelerinden galip gelmesinden oluşur. Olağanüstülükleriyle ve kötü karakterli olmalarıyla dikkat çeken bu devlerden aşağıda verilenler hem *Şehnâmelerde* hem de *Kitâb-ı Rüsternâme-i Türkî*'de yer alan örneklerdir.

Erçeng/Erjeng dev: Devlerin yaşadığı mekanlar da olağanüstü özellikler gösterir. Büyük dört köşeli saraylar, yüksek ulaşılamayan kayalıklar, mağaralar, altından yapılmış şehirler bunlardan bazılarıdır (Gökçimen 2010: 170). Türk halk anlatılarında dağ, devin en önemli meskenidir (Özdemir 2019: 77). Erçeng devin evi de buna örnek gösterilebilir: Bu devin yaşadığı yer bir dağın tepesinde ateşlerin yaydığı ışıkların ortasındadır.

Pehlevi dilinde *arzhang* kelimesi hak edilmiş, layık anlamındadır. *Şehnâme*'de de yer alan bu dev, *Mazenderan'daki Sefid (Sepid) devin emrindeki devlerden biridir. O, Sefid devin emriyle Keykavus ve yanındaki bahadurlarını tutsak eder. Rüstem onları kurtarmak için Erçeng devin bulunduğu dağa vardığında vakit gece yarısıdır, şiddetli bir gürültü işitir ve ateş ışığını görür. Yanındaki Ulad'a (dev) sorar ve öğrenir ki orası Erçeng devin mekânıdır. Sabahleyin Rüstem dedesinin gürzünü alıp babr-ı beyânı giyip Erçeng deve gider. Dev Rüstem'in sesini duyunca çadırından çıkar. Rüstem o çıkar çıkmaz çadırından onun kafasını koparıp öldürür. Bu devin yaşadığı yerin etrafında ışık ve aydınlık olduğu bilinmektedir (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 9b-10a). Rüstemnâme-i Türkî* de Keykavus ve yanındaki bahadurlarını, Sefid devin emriyle esarete aldığı hikâye edilmektedir (Goli 1386: 164).

Resim 3. Erçeng Dev- Rüstem'in Erçeng Dev'i Derdest Etmesi⁶

Fulad/Pulad dev: Devlerin gövdeleri olağanüstü bir şekilde korunaklı ve güçlüdür. Bedenlerine ok, süngü, mızrak gibi savaş aletleri işlemez (Çetin 1997: 417). Ayrıca bazıları diğerlerine göre daha güçlüdür. Sağlam ve dayanıklı olduğu için bu deve *puladvend* de denilmektedir.

Afrâsiyâb bu devden Rüstem'e yenilen Çin kağanına yardım etmesini ister. Ancak savaşta Rüstem tarafından yenilgiye uğrayan Pulad dev kaçıp Afrâsiyâb'a sığınır (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 59b- 60a).

Sefid dev/ Dîv-i Sepid: Devlerin kötülükleri anlatılarda renkleri aracılığıyla sembolik olarak verilir. Örneğin rengi kara devler zalimliğin en üst derecesini gösterirken renklerinin açık olması da devlerin saflığını, öldürülmesinin de kolay olacağını gösterir. Devlerin zalimliğinin artması aynı zamanda onu alt eden kahramanın büyüklüğünü ve gücünü vurgulamak içindir (Gökçimen 2010: 170).

Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî'de bahsi geçen bu dev adını beyaz saçlarından alırken (Farsçada beyaz: sefid) devlerin en büyük ve en korkuncu olarak tanımlanmış olsa da kahraman Rüstem yine de onu alt etmeyi başarmıştır.

Mazenderan devlerinin başı, en büyük ve korkuncu bu devdir. Yani, Mazenderan devlerinin şahıdır. Bu dev Mazenderan'a hücum eden Keykavus'u sihirle kör edip esir eder. Rüstem bunu duyunca Keykavus'u ve yanındaki bahadurları kurtarmak için harekete geçer. Rüstem Sefid devin kurduğu tuzaklardan geçerek onun mağarasına ulaşır. Devi öldürür ve ciğerini söker. Devin kanını Keykavus'un gözlerine damlatarak yeniden görmesini sağlar (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 21b-22a).

Firdevsî bu devin vücudu için bir dağ büyüklüğünde, omzu ve gövdesi için on gem (boyunduruk) genişliğinde demiştir (Goli 1386: 166). *Mazenderan şahı Keykavus'u Mazenderan'dan kovmak ve uzaklaştırmak için bu devi sarayına çağırır. Sefid dev sekiz günde Keykavus ve yanındakileri tutsak eder, İran ordusunun 12 bin savaşçısını başlarına koyar. Sefid dev Keykavus'un hazinelerini Erçeng dev ile Mazenderan Şah'a*

gönderir ve Keykavus ile bahadurlarının bir daha gün yüzü görmeyeceğinin haberini verir (Restegar Fasai 1388: 392-394).

Resim 4. Sefid Dev-Rüstem'in Sefid Dev'i Öldürmesi⁷

Ulad dev: Bazı metinlerde *Pulad*, *Kulad dev* olarak da bilinmekle beraber bazı araştırmacılar tarafından *Ulad Gani*'nin, Mazenderan şahının komutanlarından birinin olabileceği düşünülmektedir. *Şehname*'de Sefid devin zindanında Keykavus ve bahadurlarını tutsak eden bu dev, Rüstem öldürür (Goli 1386: 166). Ancak *Rüstemnâme-i Türkî*'de Rüstem, *Sefid devin elinden Keykavus'u kurtarmak için Ulad deve kendisine yardım ettiği takdirde canını bağışlayacağını ve onu Mazenderan'ın hükümdarı yapacağını söyler* (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 8b-9a). Bazı anlatılarda kahramanın gücü karşısında çaresiz kalan devler korkuya kapılır ve kendi canını kurtarmak için kahramana yardım eder. Her ne kadar anlatılarda devlerin yalancı olduğu durumlarla karşılaşılsa da yeminlerine oldukça sadık oldukları da görülmektedir (Alptekin 2002: 261). Burada *Ulad dev de canını kurtarmak için Keykavus'un esir tutulduğu kalenin yerini söyleyerek Rüstem'e yardım eder. Rüstem canını bağışlar ve onu Mazenderan'ın hükümdarı yapar* (Barzegar Khalegi 1379: 96).

Ekvan dev: *Avesta*'daki *akamane* kelimesinden türemiş bir isim olarak bilinmektedir. Pehlevi dilinde *akoman* iyiliğin ve güzel düşüncenin (whuman) zıttı yani kötü düşünce, şer demektir. *Ekvan dev* Zerdüşt dininde devlere karşı savaşma ve onları yok etme öğretilerinde bahsedilen şerrin ve kötülüğün yaratıcısı olan 6 devden biridir (Goli 1386: 165). Devler anlatılarda yalancı, bazen de akılsız varlıklardır (Özdemir 2019: 290). Akılsızca davrandıkları için de zaman zaman söylenenin tam aksini yaparak kendini veya kahramanı zor durumda bırakırlar.

Rüstemnâme-i Türkî'de ve *Şehname*'de de anlatıldığı gibi, *Rüstem ile Ekvan dev savaşır. Bu savaşta Ekvan dev Rüstem'i gökyüzüne kaldırır ve onu fırlatmaya karar verir. Rüstem'den denize mi dağa mı fırlatılmak istediğini sorar. Rüstem devlerin her şeyin tersini yaptıklarını bildiği için dağa atılmak istediğini söyler. Ekvan dev tersini yapar ve onu denize atar. Böylece Rüstem denize düşer ve ölmekten kurtulur. Sonunda tekrar Ekvan devi bulur ve öldürür.* (Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî: 43b)

Resim 5. Ekvan Dev- Ekvan Dev'in Rüstem'i Havaya Kaldırması⁸

Saklab dev/dev-i Saklab: Venedik sınırlarından Ural'a kadar, Orta Asya topraklarında yaşayan Slav (Rus) ırkından kavimlerin adı olmakla birlikte Türkistan'ın kuzeyindeki bir vilayetin adıdır (Dehkhoda 1377). *Rüstemnâme-i Türki*'de dev-i Saklab bir yerde geçmektedir.

Farahani'nin *dev* motifinin İran tarihi metinlerinde kullanımına ilişkin ilginç bir yorumu vardır. Ona göre İran metinlerinde dev farklı din ve ırk mensubu kişiler için de kullanılmıştır (Farahani 1387). Bu konuda Masume Ebrahimi de İranlıların bazen yabancıları da dev olarak tanımladıklarına İran sözlü edebiyatı örneklerinde rastlandığını belirtmiş; *Berzunâme*, *Şehnâme* tarzında yazılan manzumelerde Ruslardan dev olarak bahsedildiği, padişahların da *Şah-i Şaklab* olarak adlandırıldığı bilgisini vermiştir (Ebrahimi 1392: 67). Örneğin: *Berzunâme* metninde Rus kavmindeki insanlar için dev denilmektedir, padişahlarının adı da *Dîv-i Saklab*'dır (Sharifzadeh 1393: 182).

Sonuç

Sosyal değerler ve normların belirlediği kültürel kimlik millî benlikle beslenip insanlarda sorumluluk bilinci oluşturur. Tarihî ve kültürel birlikteliğe sahip insanlar ortak değerler doğrultusunda aynı amaç için çaba sarf ederler. Toplum tarafından benimsenen her düşünce veya davranış insanların aynı zamanda ihtiyaçlarını da karşılar. Kültürel yapının zenginliğini gösteren halk bilimi ürünleri, toplumda ortak değer yargılarındaki birliğin sağlanmasında önemli roller üstlenir (Shadkam, Kairanbayeva 2022: 170).

Antik İran ve Hint inancından hemen hemen bütün kültürlere geçen dev motifi mitolojik unsur olmasına rağmen İslamiyet'ten önce de sonra da insani özellikler atfedilerek tanımlanır. Başlangıcında iyilik tanrılarında biri olarak görülürken Zerdüştlük inancından sonra kötü tanrılara hizmet ettiğine inanılır. İslam inancıyla birlikte şeytan ve cine, manevî olarak nefsi simgeleyen bir varlığa dönüşmüştür. *Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türki*'de geçen devlerin tamamı kötü huylu olup insanî özellikler de gösteren varlıklardır ve *Şehnâme*'deki devlerden farklılıklar gösterir. *Afgan dev*, *Gavas dev*, *Sorhab dev*, *Şebestan dev*, *Tılsım dev* gibi devler *Şehnâme*'de olmayıp *Rüstemnâmelerde* sonradan *nakkal* tarafından eklenmiş yeni dev karakterleridir.

İnsanoğlu kendine zarar veren korkunç varlıklarla savaşmak ve onlardan korunmak için daima çeşitli yollar aramıştır; başa çıkamayınca onlara sığınıp tapmıştır. Bazen bir yolunu bulup onlarla savaşmış ve öldürerek onlardan kurtulmuştur. Galip geldikleri mücadelelerin sonunda yanlarına onlardan bir parça alarak (deri, diş, kemik, pençe vb.) taşımak suretiyle onlardan güç aldıklarına inanmıştır. Ve bu günümüzde birçok kültürde hâlâ var olan bir inanıştır. Kazaklar arasında kurt dişi, kartal pençesi gibi parçaların aksesuar, takı ve süs eşyası yapılarak taşınması bu inancın izlerindedir diyebiliriz. *Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türki*'de bir canavar olan *Babr-ı Beyân* derisinden Rüstem'in kendisine ok geçirmeyen, suda batmayan, ateşte yanmayan zırh yapması da bu inancın bir örneğidir.

İncelediğimiz metinde, Rüstem'in atı Rahş ile yaptığı savaşları ve gösterdiği kahramanlıkları Hz. Ali ve atı Döldül, kılıcı Zülfikar ile İslam, hak ve adalet yolunda verdiği savaşlar ve kahramanlıkları arasındaki gördüğümüz benzerlikler Firdevsî'nin Hz. Ali mekâplarından esinlenmiş olabileceğini göstermektedir.

Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türki kahramanları, tarihî olaylar ve şahsiyetleri, mekân tasvirleriyle İran edebiyatı ve tarihini yansıtmalarının yanı sıra Türk dünyasını da ilgilendirecek zengin bir muhtevaya sahiptir. *Şehnâme*'de ve *Rüstemnâme-i Türki*'de *Permude*, *Barman*, *Fertus*, *Kamus* gibi Turan/Türk kahramanları ve şahsiyetlerinin; *Buhara*, *Koşan*, *Saklab*, *Şangan* gibi yer ve mekân adlarının geçmesi sebebiyle de araştırmacıların dikkatini çekeceği düşünülmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. *dev:* Farsça'da *dīv*. <http://lugatim.com/s/dev>. 05.12.2021.
2. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ehrimen>. 04.12.2021.
3. *Erlık:* Türk mitolojisinde kötülüğün, ölümün, ölümlerin ve yeraltının tanrısıdır. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCr_k_mitolojisi 05.12.2021.
4. Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî, s. 78b-79a.
5. Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî, s. 116b-117a.
6. Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî, s. 9b-10a.
7. Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî, s. 21b.
8. Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî, s. 43b.

KAYNAKÇA

- Abdülmuttalib ibn Abdürrezzak. Kitâb-ı Rüstemnâme-i Türkî. Kazakistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi (Gılım Ordası) Nadir ve Yazma Eserler El Yazmalar Bölümü. Kayıt Nu:532. Arşiv Nu: 7924, H 1331- M 1913.
- Abilhamitkızı Resgul. "Türkî Mifologyasındaki Dau men Aydahar Beynesi". XII Uluslararası Bilimsel ve Pratik İnternet Konferansı. BDT Ülkelerinde Üçüncü Binyılın Başında Bilim Geliştirme Sorunları ve Beklentileri Materyalleri. (Haziran 2013). <<http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2391>> 05.12.2021.
- Afshari, Mehran. "Rüstemnâme" (1998). <<https://rch.ac.ir/article/Details?id=13923>> 01.11.2021.
- Alptekin, Ali Berat. Taşeli Masalları. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Bageri, Mehri. "Babr-e Beyân". Ayande (dergi). No 1-3 (1365): 6-19.
- _____. "Babr-e Beyân". Daneşnâme-i Zaban va Adabiyat-e Farsi. Farhangestan-e Zaban va Adabiyat-e Farsi. (1384): 701.
- Bakırcı, Nedim. "Eflatun Cem Güney'in 'Masallar' Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar". TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. 2 (4) (2014): 37-52.
- Barzegar Khalegi M. R. "Dīv dar Shahnâme". Matn-e Pajuheşi Adabi. No:13. (1379) :76-100.
- Boratav, Pertev Naili. Türk Mitolojisi Öguzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2012.
- Cengiz, Ayşe. "Divan Şiirinde Destan Kahramanı Olarak Zâloğlu Rüstem". Millî Kültür Araştırmaları Dergisi. 1(1) (2017): 33-43.
- Çetin, İsmet. Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Dehkoda. Farsça Ansiklopedik Sözlük. Tahran Üniversty Press (UTP). (1377). <<https://www.vajehyab.com/dehkoda/%D8%B3%D9%82%D9%84%D8%A7%D8%A8-2>> 05.12.2021.
- Farahani, İbrahim Vaşkani. "Beyaz Şeytan". (1387). <<http://anruzha.blogfa.com/post/64>> 05.12.2021.
- Gafuri R. "Revayat-e Digari az Nabard-e Rüstem ba Kok-e Kuhzad". Costarhay-e Adabi Macale-i Elmi-Pajuheşi. No 181. (1392): 51-72.
- Goli, Ahmad. "Divan dar Şahnâme". Macall-e Zaban va Adabiyat-e Farsi Daneşgahe Sistan ve Baluçestan. (1386): 53-172.
- _____. "Nabard-e Rüstem ba Patyare, Revayati Digar az Dastan-e Babr-e Beyân", Macalle Elmi-pajuheşi Costarhay-e Adabi. No 3. (1393): 75- 88.
- Gökçimen, Ahmet. "Türkmen Masallarında Mitolojik Hayvanlar ve Fonksiyonları". Türkbilgi Dergisi. (2010/20): 165-178.
- Humphreys, Patrick; Kahrom İsmail. Aslan ve Ceylan: İran Memelileri ve Kuşları. Gwent. Birleşik Krallık: IB Tauris. (1999): 76.
- Khaleghi-Motlagh. "Babr-e Beyân". Ansiklopedia İranica. C.III. (1998).
- Mashkhur, Zhussup. Mitolojik Sözlük I-II-III. Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı C.S. Toraygyrov Pavlodar Devlet Üniversitesi: Pavlodar, 2008.
- Mohammadi, M. et. "A Comparative study of Daiva's Sin and its Evolution in the Stories of Ancient Iran and Ta'zieh of Daiva's Tying Thumb Based on Six Poetic Verses". Journal of Iranian Studies Faculty of Literature and Humanities Shahid Bahonar University of Kerman Year 19. No. 38. (Winter 2021): 237-267.
- Omidşalar M. "Ejdaha". Daneşnâme-i Zaban va Adabiyat-e Farsi. Cilt 1. Farhangestan-e Zaban va Adabiyat-e Farsi: Tehran, (1384).
- Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

- Özdemir, Serdar Deniz. "Türk Anlatılarında Dev Motifi". Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ, 2019.
- Purdavuud E. Yeshtha/Yeshta. Tahrân: Asatir Yayınları, (1374)
<https://journals.ui.ac.ir/article_19400_0.html?lang=en> 05.12.2021.
- Shadkam, Zubaida ve Kairanbayeva, Nazım. "Kazak Sözlü Geleneğinde Hz. Ali Cenknâmeleri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. 101 (2022): 169-186.
- Sharifzadeh A. "Shahnâmenegari dar Iran (Hoskhe Khatti Berzunâmeh)". PazhuheshkadeFarhang va Honar-e Eslami. Entesharat-e Sure-i Mehr. (1393): 181-192.
- Şahin, Özlem. "Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi ile İlgileri". Yenisey Dergisi. 1.1 (Aralık 2020): 11-24.
- Yıldırım, Nimet. Fars Mitolojisi Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.
- Zavotçu, Gencay. Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.